

هیئت‌های مذهبی و پیشگیری از جرم^۱

سلمان عمرانی^۲ و حامد زارع شحنه^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۰۴

چکیده

زمینه و هدف: جرم، انحراف و آسیب‌های اجتماعی؛ پدیده‌هایی هستند که در طول تاریخ، جوامع بشری را درگیر ساخته است و برای پیشگیری از آن و ایجاد امنیت در جامعه، اندیشمندان مختلف عرصه‌های جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، جرم‌شناسی و مانند آنها، تدابیر مختلف کیفری و غیرکیفری بکار گرفته‌اند. با ناکارآمدی صرف تدابیر کیفری، نظریه‌های نوینی در خصوص اقدام‌های پیشگیرانه مبتنی بر روش‌های غیرکیفری ارائه شد تا زمینه‌های ارتکاب جرم در جامعه را کاهش دهد. یکی از روش‌های غیرکیفری، دخالت‌دادن نهادهای اجتماعی و مردمی، برای تقویت عوامل مقاومت‌زا و تقلیل عوامل خطر است.

روش: این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی - تحلیلی است و داده‌های آن به روش اسنادی و کتابخانه‌ای و با ابزار فیش‌برداری از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های مرتبط جمع‌آوری شده است. یافته‌ها: در پژوهش حاضر، از یک‌سو به اثرگذاری هیئت بر ابعاد وجودی انسان یعنی عقل نظری (بینش) و عقل عملی (گرایش) و نقش آن در پیشگیری از جرم نگریسته شده و از سوی دیگر به ابعاد اجتماعی هیئت و تشکیلات آن پرداخته شد.

نتایج: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که با بهره‌گیری از ظرفیت‌های هیئت‌های مذهبی به‌عنوان یک نهاد اجتماعی مردم‌نهاد، می‌توان ضمن جامعه‌پذیری، الگوسازی و هویت‌بخشی به نسل جوان، بینش، انگیزه و رفتار مجرمانه را با شکوفایی و تحوّل عقل نظری و عقل عملی، از آنان سلب کرد.

کلیدواژه‌ها: هیئت‌های مذهبی، پیشگیری از جرم، عقل نظری، عقل عملی، نهادهای اجتماعی.

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه امام صادق (ع) با همین عنوان است.

۲. استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه امام صادق (ع). تهران. ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه:

emrani@isu.ac.ir

۳. کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه امام صادق (ع). تهران. ایران. رایانامه:

mriad1388@gmail.com

مقدمه

پیاده‌سازی راهبردهای پیشگیرانه و تأثیرگذاری آن بر مردم و به ویژه نسل جوان، هرچند در قانون به‌عهده دولت‌ها گذاشته شده است، اما لازم است مردم و نهادهای اجتماعی و مردمی نیز در این موضوع مشارکت کرده و با همکاری نهادهای دولتی، معضل پدیده مجرمانه را در جامعه کم‌رنگ کنند. برای رسیدن به این هدف، لازم است ابتدا عوامل خطر جرم و عوامل منفی جرم‌زا شناسایی و رفع شوند و سپس عوامل مقاومت‌زا که به افزایش مقاومت جوامع یا افراد در برابر عوامل جرم کمک می‌کند و مصادیق بومی آن، ایمان و اعتقادهای مذهبی، تربیت خانوادگی، اصول اخلاقی، شخصیت و موقعیت اجتماعی، اعتلای روحی و روانی، کنترل اجتماعی و مانند آن هست را تقویت کرد. به‌نظر می‌رسد اگرچه موضوع پیشگیری از جرم، موضوعی تخصصی است و می‌توان آن‌را از دیگر اقدام‌های اجتماعی قابل تفکیک دانست اما بسیاری از اقدام‌های مؤثر بر کاهش جرم، هیچ‌گاه عنوان پیشگیری از جرم را به‌دنبال ندارند.

براساس الگوی اسلامی - ایرانی پیشگیری از جرم، چهار محور اصلی با عنوان‌های آگاهی‌بخشی و اصلاح باورهای دینی، مدیریت نیازها، توانمندسازی فردی و اجتماعی و تقویت مداخله‌های فرهنگی و اقتصادی برای پیشگیری اجتماعی از جرم ترسیم شده است که در محور تقویت مداخله‌های فرهنگی و اقتصادی، عنوانی فرعی مبنی بر «تقویت نقش و جایگاه نهادهای مذهبی در پیشگیری» آمده است. پژوهشگران الگوی یادشده معتقدند: «از دیرباز نهادهای مذهبی نقش فعالی را در مداخله‌های پیشگیرانه ایفا کرده‌اند. در کشور ما، بسیاری از این نقش‌آفرینی‌ها دارای قدمتی چند قرنی بوده و در طول تاریخ به‌عنوان مراسم و رویه‌های دینی و آیینی با جسم و جان و دل مردم سرشته شده است. مساجد و حسینیه‌ها از دیرباز محل تجمع اهالی محله‌ها بوده و با ترویج فرهنگ ایمان و خداترسی، ایثار و شهادت در شکل‌دهی به رفتارهای فردی و گروهی پیشتاز بوده است. تکایا و هیئت‌های مذهبی و

همچنین رسوم و مناسک مذهبی مانند زیارت اماکن متبرکه، زیارت اهل قبور و مانند آنها، سهم قابل توجهی از برنامه‌های روزمره مردم را به خود اختصاص می‌دادند. اکنون در جریان جنگ نرم و تهاجم فرهنگی، دشمنان تلاش دارند تا نقش و کارکرد نهادهای مذهبی را از زندگی مردم حذف و یا بسیار محدود کنند. دین‌باوری و حاکمیت ارزش‌های دینی در جامعه و کاهش کج‌روی، ناهنجاری و جرائم در جامعه، مستلزم تعریف مجدد نقش نهادهای مذهبی با در نظر گرفتن شرایط زمانی و مکانی و واگذاری نقش بیشتر به این نهادها است و بدون تردید اقدام‌ها و ابتکارهای علماء، وعاظ و ائمه جمعه و جماعات در این خصوص باید مورد توجه و عمل قرار گیرد» (محمدنسل و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۴۳).

هیئت‌های مذهبی به‌عنوان یک نهاد اجتماعی و مردمی قدرت‌مند با ظرفیت‌ها و کارکردهایی که دارد، می‌تواند در کاهش پدیده مجرمانه در جامعه، نقش مهم و مؤثری ایفا کند. از بین کارکردهای گسترده هیئت‌های مذهبی در زمینه پیشگیری از جرم، دو کارکرد را می‌توان مبنا قرار داد و دیگر کارکردها را زیر آن گنجانند. یکی از آنها؛ شکوفایی و تحول در عقل نظری و عقل عملی است که ناظر به رویکرد خودکنترلی است و در هیئت‌های مذهبی با دو رکن منبر و خطابه، و مداحی و عزاداری صورت می‌گیرد؛ که می‌توان انتظار داشت ضمن اینکه فرد از رفتار مجرمانه دور می‌شود، باعث شود حتی انگیزه و تفکر مجرمانه نیز در سر نیروی‌ها و دیگری، بهره‌گیری از نظام خادمی در هیئت است که ناظر به رویکرد کنترل اجتماعی بوده و با استفاده از ظرفیت عظیم تشکیلات هیئت صورت می‌گیرد.

تأکید اصلی پژوهش حاضر بر رویکرد اول یعنی شکوفایی و تحول در عقل نظری و عقل عملی است، هرچند رویکرد دوم نیز از همان اهمیت و اثرگذاری برخوردار باشد. دلیل این موضوع در آن است که هرکدام از این دو رویکرد، خود پژوهشی مستقل است، بنابراین باید گفت که هیئت‌های مذهبی، در صورت تبیین صحیح و التزام به برخی چارچوب‌ها، اصول و ارزش‌ها، می‌تواند جایگاه منحصر به فرد و ویژه‌ای در پیشگیری از جرم داشته باشد و برعکس، چنان‌چه این نهاد از کارکردهای اصلی خود فاصله بگیرد،

ضمن اینکه این ظرفیت عظیم را سوزانده است و از آن بی‌بهره مانده است، می‌تواند بستری باشد برای تک‌بعدی رشد کردن و آسیب‌دیدن مخاطبان خود که ممکن است به انحراف و آسیب منجر شود.

در تبیین ضرورت پژوهش حاضر می‌توان گفت نهادهای مردمی همچون مساجد، خانواده‌ها، هیئت‌های مذهبی و حتی صله رحم؛ می‌توانند نقش ویژه‌ای برای تحقق پیشگیری از جرم ایفا کنند، از طرفی آمار جرم در جوامع دینی و در موقعیت زمانی ماه‌های محرم و رمضان کم‌تر می‌شود. همچنین هر جامعه‌ای از یک منظر، نیازها و معضله‌ها و از منظر دیگر، ارزش‌ها و ظرفیت‌های خاص خود را دارد و در صورتی برنامه‌های پیشگیری از جرم و رویکردهای پیشگیرانه، می‌تواند کارآیی لازم را داشته باشد که آن برنامه‌ها و رویکردها، ناظر به نیازها و معضله‌ها و منطبق با ارزش‌ها و اصول با بهره‌گیری از ظرفیت‌های آن جامعه باشد. یکی از ظرفیت‌های جامعه اسلامی ایران را می‌توان هیئت‌های مذهبی برشمرد که با تبیین معارف دینی و ارزش‌های اجتماعی از طریق منبر و خطابه و نهادینه‌سازی آن معارف از طریق مداحی؛ باورهای عقلی و قلبی را به هم گره زده و بین ادراک عقلی و قلبی پیوند برقرار سازد. براساس آنچه در نظریه‌های روانشناسان از جمله فروید آمده است، رفتار انسان با در نظر گرفتن سطوح آگاهی انسان، سه حالت دارد: خودآگاه، نیمه خودآگاه و ناخودآگاه. «وی ضمیر انسان را به یک کوه یخ شناور در آب تشبیه کرده است. بخش کوچکی از آن را که از آب بیرون زده است و دیده می‌شود، خودآگاه؛ بخش دیگر را که در زیر آب قرار دارد ولی با نگاه کردن از سطح آب می‌توان آن را مشاهده کرد، نیمه خودآگاه، و آن قسمت اعظم کوه یخ که در زیر آب قرار دارد و از نظر پنهان است، ناخودآگاه دانسته است» (بخشایش، ۱۳۷۹، ص ۳۱۴). می‌توان تأثیر حافظه ناخودآگاه در رفتار انسان را با توجه به اینکه قسمت اعظم ضمیر انسان را تشکیل می‌دهد، مدنظر قرار داد و به این نکته اشاره کرد که هیئت‌های مذهبی، علاوه بر کارکردهای یادشده، به‌صورت ناخودآگاه نیز بر تربیت نسل جوان اثرگذار است.

پیشینه: باتوجه به اینکه در سال‌های اخیر پیشگیری از جرم در سیاست جنایی ایران به صورت جدی، مورد تأکید دست‌اندرکاران و متصدیان و مدنظر اساتید دانشگاه، پژوهش‌گران و دانشجویان قرار گرفته است، پژوهش‌های مختلفی انجام شده است، اما همچنان لزوم پژوهش در منابع اسلامی و بومی‌سازی مباحث پیشگیری از جرم با ارزش‌های اسلامی ایرانی احساس می‌شود. همچنین در زمینه هیئت‌های مذهبی، مقاله‌ها و یادداشت‌های متفرقه زیادی موجود است، اما کار علمی و دقیق تدوین‌یافته‌ای که نگاهی جامع ارائه دهد و متناسب فضای علمی باشد، معدود است. نمونه‌هایی از مهم‌ترین و قابل استفاده‌ترین منابعی که در این زمینه، موجود است، عبارت‌اند از: پایان‌نامه سیدابوالحسن حسینی باعنوان «تبیین بسترهای شکل‌گیری، ویژگی‌های سازمانی و کارکردهای هیئات مذهبی»، رساله قدرت‌الله خسروشاهی باعنوان «پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآن»، پایان‌نامه کاظم کوهی اصفهانی باعنوان «واکاوی آموزه‌های اسلامی در زمینه پیشگیری از بزهکاری (براساس مدل جرم‌شناسی)» تألیف غلامرضا محمدنسل و همکاران باعنوان «راهنمای کارگاه علمی - کاربردی مدیریت پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی» و تألیف عبدالرضا جوان‌جعفری باعنوان «رهنمودهای عملی پیشگیری از جرم». گفتنی است که در پژوهش‌های یادشده به رویکرد انسان‌شناختی و تبیین الگوی جدید رویکرد پیشگیرانه که در پژوهش حاضر آمده است، پرداخته نشده است.

ادبیات پژوهش

«رسالت جرم‌شناسی نظری، تشریح و تبیین عمل مجرمانه و نحوه تکوین جرم و فرایند عمل جنایی است. جرم‌شناسی نظری خود به دو شاخه خرد و کلان تقسیم می‌شود؛ بدین صورت که جرم را می‌توان در درجه اول، به‌مثابه یک «پدیده فردی» تلقی کرد، در این صورت مطالعه عملی فعل مجرمانه در حقوق کیفری، «جرم‌شناسی خرد» را تشکیل می‌دهد. اما عمل جنایی می‌تواند در مقیاس جمعی به‌خصوص در سطح کشور، به‌مثابه یک «پدیده جمعی» در نظر گرفته شود که در این صورت مسئله باعنوان تبهکاری در «جرم‌شناسی کلان» مطرح است»

(نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۰، ص ۷۴۲). در جرم‌شناسی کاربردی، نظریه‌ها و اصولی که از پژوهش‌های میدانی و آمار جنایی توسط جرم‌شناسی نظری به‌دست آمده است، بررسی می‌شود. به‌عبارتی جرم‌شناسی کاربردی عبارت‌است از: «مطالعه علمی کارآیی امکان مبارزه با بزهکاری» (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۰، ص ۷۴۳). جرم‌شناسی کاربردی سه شاخه دارد: جرم‌شناسی حقوقی، جرم‌شناسی بالینی و جرم‌شناسی پیشگیرانه.

نظام کیفری از مراحل و به‌دنبال آن از نهادهای مختلفی تشکیل شده است. جرم‌شناسی حقوقی در اصل به مطالعه انتقادی از این نهادها و نظام کیفری می‌پردازد؛ مانند مطالعه نهاد زندان، دادسرا، وحدت یا تعدد قاضی و مانند آن. اما جرم‌شناسی بالینی رشته‌ای است که براساس مدل معمول در پزشکی شکل گرفته و غایت آن، جلوگیری از تکرار جرم است. به‌عبارتی در این جرم‌شناسی، شخص مجرم و آنچه به او مربوط می‌شود، مطالعه می‌شود. جرم‌شناسی پیشگیرانه، به مطالعه عملی کارآیی و امکانات پیشگیری از بزهکاری، که ممکن است در سطح یک کشور، یک شهر و یا حتی یک محله باشد، می‌پردازد. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۰، ص ۷۴۴-۷۴۵). جرم‌شناسی پیشگیری به‌منظور عقیم یا متوقف‌ساختن جرم در آستانه ارتکاب یا در شرف ارتکاب اقدام می‌کند و در این مسیر از راهبردهای کیفری (واکنشی) و غیرکیفری (کنشی) بهره می‌برد.

پیشگیری از جرم، یکی از راهکارهایی است که بشر از همان زمان‌های قدیم در پی آن بوده است، اما مطالعه علمی این موضوع سابقه چندانی ندارد. «جرم‌شناسی در قرن نوزدهم به‌عنوان علمی نوظهور پا به عرصه علوم گذاشت. در اوایل دهه ۷۰ میلادی بود که «جرم‌شناسی پیشگیری» به‌عنوان رشته‌ای خاص، در جرم‌شناسی نظری مطرح شد» (جوان‌جعفری، ۱۳۹۱، ص ۱۴). به‌نظر می‌رسد مهم‌ترین دلیل پرداختن به روش‌های پیشگیرانه از جرم، «از یک‌سو ناکارآمدی پاسخ‌های نظام عدالت کیفری و از سوی دیگر افزایش آمار جرائم و نگرانی‌های عمومی» (جوان‌جعفری، ۱۳۹۱، ص ۱۴) باشد. بنابراین؛ ناکارآمدی رویکرد کیفری برای مقابله با پدیده مجرمانه و کاهش آن، سیاست‌های

پیشگیری از جرم را مدنظر سیاست‌گذاران مختلف این عرصه قرار داده است. «سازمان ملل متحد نیز باتوجه به یکی از وظایف خود که مقابله با جرائم است، پیشگیری از جرم را به‌عنوان یکی از مهمترین سیاست‌های پاسخ‌دهی به جرم مدنظر قرار داده است. این سازمان، در اسناد و قطعنامه‌های متعدد خود، بر اهمیت پیشگیری از جرم تأکید کرده است» (جوان‌جعفری، ۱۳۹۱، ص ۱۱-۱۵). در پژوهش حاضر، منظور از پیشگیری از جرم، به معنای موسّع آن بوده تا ضمن دربردارندگی جرم به معنای مضیق آن (گناه‌هایی که دارای ضمانت اجرای دنیوی است)، دیگر موضوع‌های پیشگیری که انحراف و آسیب‌های اجتماعی است (گناه‌هایی که ضمانت اجرای دنیوی ندارد) نیز لحاظ شود.

شکل ۱. قلمرو مباحث در پیشگیری

تاکنون در زمینه پیشگیری از جرم، تقسیم‌بندی‌های متعددی از سوی جرم‌شناسان مطرح شده است. این تقسیم‌بندی‌ها براساس معیارهایی چون سن (پیشگیری از جرائم اطفال و عمومی)، عمومیت و اختصاصی بودن (پیشگیری عام و خاص)، سطوح پیشگیری (پیشگیری اولیه، ثانویه و ثالث)، عوامل مؤثر در ارتکاب جرم (پیشگیری اجتماعی ناظر به عوامل اجتماعی و پیشگیری وضعی ناظر به عوامل محیطی) و مانند آنها شکل گرفته‌اند که ممکن است این

الگوهای تقسیم‌بندی شده، از نظر محتوایی قابل انطباق بر یکدیگر نیز باشند.

مفهوم عزاداری: عزا واژه‌ای عربی و دارای دو معنا است. یکی به معنای نسبت دادن یک موضوع، به کسی یا چیزی؛ و دیگری به معنای تسلی خاطر دادن و صبر نمودن بر اندوه و مصیبت (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۲۳۷ و ۶۰۸)^۱ که معادل فارسی آن، سوگواری است؛ نظر به اینکه در سوگواری، صاحبان عزا را دل‌گرمی و دل‌داری می‌دهند، و علاوه بر حزن و اندوه درونی خود، حزن و اندوه سوگ‌مندان را خالی می‌کنند و به‌جای آن امید، آرامش، صبر و تحمل می‌بخشند، از آن به عزاداری و در روایت‌ها به تعزیه و تسلیت تعبیر می‌شود. نظر به فطری و طبیعی بودن عزاداری، این آیین به صورت‌های مختلف در میان همه اقوام و ملت‌ها وجود داشته و دارد و اختصاصی به کربلا و شهدای کربلا ندارد. به‌عنوان نمونه می‌توان به کشته شدن هابیل توسط برادرش قابیل اشاره کرد که حضرت آدم چهل روز در عزای هابیل گریه می‌کرد.^۲ نمونه دیگر، عزاداری و گریه یعقوب برای یوسف است.^۳ موضوع عزاداری در میان پیامبران و اولیای دیگر نیز بوده است که بارزترین آن‌ها، به بعد از اسلام برمی‌گردد؛ نمونه آن، عزاداری پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله در سوگ حضرت حمزه است که مردم را به عزاداری برای آن حضرت، تحریض کرده و فرمود: «لَكِنَّ حَمَزَه لَأَبْوَأَكِي لَهُ» (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۱۸۳) دیگر نمونه‌های آن را می‌توان در عزاداری پیامبر بر شهادت اصحاب خود از جمله جعفر طیار و وفات فرزند خود ابراهیم دید.

در متون روایی شیعه، روایت‌های متعدد ناظر بر وعده ثواب و پاداش فراوان برای عزاداری، مرثیه‌سرایی و زیارت مرقد امام حسین (علیه‌السلام) نقل شده است.^۴ همچنین به احادیث

۱. «عَزَى - عَزَى الشَّىءُ أَوْ فَلَانًا إِلَى فَلَانٍ: او را به دیگری منسوب نمود.» و «العزَاء - [عزی]: صبر بر مصیبت و اندوه.»

۲. «وَإِنَّ آدَمَ آتَى الْمَوْضِعَ الَّذِي قُتِلَ فِيهِ قَابِيلُ أَخَاهُ فَبَكَى هُنَاكَ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۱، ص ۲۲۸).

۳. «وَقَالَ يَا أَسْفَى عَلَى يَوْسُفَ وَ أَيْبَسَتْ عَيْنَاهُ مِنْ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ». (یوسف، آیه ۸۴)

۴. در این زمینه، کتب مختلفی نوشته شده که مهمترین و جامع‌ترین آن، کتاب «کامل‌الزیارات» است.

فراوانی برمی‌خوریم که قدمت ذکر مصیبت و گریه بر سیدالشهدا (علیه‌السلام) را به قرن‌ها پیش از واقعه عاشورا و حتی به زمان خلقت آدم ابوالبشر (علیه‌السلام) برمی‌گردانند. مطابق این روایت‌ها، واقعه عاشورا به‌مثابه یک واقعه سرنوشت‌ساز، نقطه عطفی در تاریخ حیات بشری قلمداد شده و واجد چنان اهمیتی است که همه انبیاء و اولیای الهی از آن باخبر بوده و به یاد آن گریسته‌اند.

شیخ جعفر شوشتری در کتاب الخصاص الحسینیة، پیشینه مجالس ذکر مصیبت امام حسین (علیه‌السلام) و گریستن بر آن حضرت را به پنج زمانه تاریخی، تقسیم کرده است. اول: مجالسی که پیش از آفرینش حضرت آدم برپا شد؛ که دو مجلس سوگواری ذکر شده است. دوم: مجالسی که پس از آفرینش حضرت آدم برپا شد و تا ولادت امام حسین (علیه‌السلام) ادامه داشت؛ که شانزده مجلس برای آن ذکر شده است. سوم: مجالسی که پس از ولادت امام حسین (علیه‌السلام) تا پیش از شهادت آن حضرت برپا شد؛ که سی مجلس برای آن آورده شده است. چهارم: مجالسی که پس از شهادت امام حسین (علیه‌السلام) در دنیا برپا شد که شیخ جعفر شوشتری تعداد آن را بیست و یک مجلس می‌داند. پنجم: مجالسی که در روز رستاخیز در سوگ امام حسین (علیه‌السلام) برپا می‌شود که یک مجلس است. (شوشتری، ۱۳۹۱، ص ۲۰۳-۲۵۷).

در تبیین سابقه به‌کارگیری واژه «هیئت» برای عزاداری، این نکته نیز قابل نوشتن است که «به موجب آمار سازمان تبلیغات اسلامی تهران و سایر مراکز، تعداد دسته‌جات و هیئت‌های حسینی تهران تا سال ۱۳۷۶ شمسی به چهارهزار و پانصد هیئت رسیده و با دسته‌جات اطراف تهران که مجموع دسته‌جات استان بود، به حدود هشت‌هزار هیئت می‌رسید» (معمدی کاشانی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۲۲۹)؛ در نتیجه می‌توان به این استنباط رسید که از سال ۱۳۰۸ (که اولین بار واژه هیئت به‌کار برده شده) به بعد، عزاداری‌هایی که به اشکال مختلف در رثا یا مدح ائمه (علیهم‌السلام) با محوریت عزاداری حسینی در سراسر کشور و استان و محله برگزار می‌شد، قالب جدیدی باعنوان «هیئت» به‌خود گرفت؛ همچنین با

عنایت به کارکردهای مختلفی که این عزاداری‌ها و هیئت‌ها در روشنگری مردم، تبیین حقایق، مبارزه با ظلم و حکومت‌های استبدادی و مانند آن داشتند، باید گفت مجالس عزاداری و «هیئت‌های مذهبی» کارکردی فراتر از مرثیه‌سرایی و عزاداری صرف داشته و می‌توان برای آن آثار سیاسی، اجتماعی و مانند آن نیز برشمرد.

به‌عنوان مثال امام خمینی (رحمه‌الله علیه) می‌فرماید: «ما باید حافظ این سنت‌های اسلامی، حافظ این دسته‌جات مبارک اسلامی که در عاشورا، در محرم و صفر، در مواقع مقتضی به‌راه می‌افتند باشیم؛ تأکید کنیم که بیشتر دنبالش باشند. محرم و صفر است که اسلام را نگه داشته است. فداکاری سیدالشهدا (علیه‌السلام) است که اسلام را برای ما زنده نگه داشته است؛ ... باید بدانید که اگر بخواهید نهضت شما محفوظ بماند، باید این سنت‌ها را حفظ کنید. البته اگر سابق یک چیزهای ناروایی بوده است و دست اشخاص بی‌اطلاع از مسائل اسلام بوده، آنها باید یک‌قدری تصفیه بشود، لکن عزاداری به همان قوت خودش باید باقی بماند و گویندگان پس از اینکه مسائل روز را گفتند، روضه را همان‌طور که سابق می‌خواندند و مرثیه را همان‌طور که سابق می‌خواندند، بخوانند و مردم را مهیا کنند برای فداکاری. این خون سیدالشهداست که خون‌های همه ملت‌های اسلامی را به جوش می‌آورد و این دسته‌جات عزیز عاشورا است که مردم را به هیجان می‌آورد و برای اسلام و برای حفظ مقاصد اسلامی مهیا می‌کند» (موسوی الخمینی، ۱۳۶۰).

ماهیت هیئت‌های مذهبی: چنان‌که بیان شد، عزاداری برای امام حسین (علیه‌السلام)، مانند یک رسم و سنت ثابت، محور تمام اعصار و قرون؛ از ابتدای خلقت تا پایان آن بوده و هست. توصیه ائمه اطهار (علیهم‌السلام) این است که شیعیان مجالسی تشکیل دهند و به ذکر منقبت و عزاداری آنها بپردازند. امام علی (علیه‌السلام) در بیان نصرت و یاری اهل‌بیت (علیهم‌السلام) توسط شیعیان می‌فرماید: «خداوند تبارک و تعالی به زمین نظر کرد و ما را برگزید؛ و برای ما، شیعیان را برگزید که ما را کمک کرده؛ با خوشحالی ما خوشحال می‌شوند و در اندوه و غم ما، محزون می‌شوند؛ و اموال و جانشان را در راه ما نثار می‌کنند.

آنان از ما بوده و به سوی ما خواهند آمد»^۱. همچنین امام صادق (علیه السلام) ضمن حدیثی طولانی در ثواب زیارت امام حسین (علیه السلام) و تشکیل مجالس حسینی می‌فرماید: «خبر به من داده‌اند که از نواحی کوفه به همراه گروه‌های دیگر به زیارت امام حسین (علیه السلام) می‌آیند؛ از جمله زنانی که بر حسین (علیه السلام) ندبه می‌کنند؛ همچنین در میان ایشان قاری، راوی، نوحه‌گر و مرثیه‌گو وجود دارد که می‌خوانند و روایت می‌کنند و نوحه می‌سرایند و مرثیه می‌گویند. به او عرضه داشتم آری، بعضی از آنچه تعریف کردید، مشاهده کرده‌ام. سپس حضرت فرمود: ستایش خدایی را که در میان مردم کسانی قرار داد که برای ما مفیدند و ما را مدح می‌کنند و بر ما مرثیه می‌خوانند و ستایش خدایی را که دشمنان ما را کسانی قرار داده که به این‌ها به‌خاطر نزدیکی‌شان به ما، طعنه می‌زنند، آنها را تهدید کرده و آنچه را انجام می‌دهند، تقبیح می‌کنند»^۲.

صحبت از پدیده‌های انسانی و پژوهش درباره آن، نیازمند تعریف دقیق و بررسی کامل است؛ موضوع پژوهش حاضر، درباره پدیده‌ای است که به تعبیر جامعه‌شناسانی همچون دورکیم^۳، از مناسک مهم دینی است^۴ و «از مهم‌ترین پدیده‌های اجتماعی و موضوع‌های مهم جامعه و فرهنگ ایرانی محسوب می‌شود» (احمدی، ۱۳۸۴، ص ۱۶). تاکنون در محافل

۱. «قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اطَّلَعَ إِلَى الْأَرْضِ فَاخْتَارَنَا وَ اخْتَارَ لَنَا شِيعَةَ يَنْصُرُونَنَا وَ يَفْرَحُونَ لِفَرَحِنَا وَ يَحْزَنُونَ لِحَزْنِنَا وَ يَبْذِلُونَ أَمْوَالَهُمْ وَ أَنْفُسَهُمْ فِينَا أَوْلَيْكَ مِنَّا وَ إِلَيْنَا» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴، ص ۲۸۷).

۲. «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ ذَكَرَ حَدِيثًا طَوِيلًا فِي ثَوَابِ زِيَارَةِ الْحُسَيْنِ ع إِلَى أَنْ قَالَ بَلَّغْنِي أَنْ قَوْمًا يَأْتُونَهُ مِنْ نَوَاحِي الْكُوفَةِ وَ نَاسًا غَيْرَهُمْ وَ نِسَاءً يَنْدُبُهُ وَ ذَلِكَ فِي النُّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ - فَمَنْ بَيْنَ قَارِيٍّ يَقْرَأُ وَ قَاصٍ يَقْصُ وَ نَادِبٍ يَنْدُبُ وَ قَائِلٍ يَقُولُ الْمَرَاتِي فَقُلْتُ لَهُ نَعَمْ قَدْ شَهِدْتُ بَعْضَ مَا تَصِفُهُ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِي النَّاسِ مَنْ يَفِدُ إِلَيْنَا وَ يَمْدَحُنَا وَ يَرْتِي لَنَا وَ جَعَلَ عَدُوَّنَا مَنْ يَطْعُنُ عَلَيْهِمْ مِنْ قَرَابَتِنَا وَ غَيْرِهِمْ يَهْدِدُونَهُمْ وَ يَقْبَحُونَ مَا يَصْنَعُونَ» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۵۹۹).

3. Durkheim

۴. به تعبیر دورکیم، مراسم‌ها و اجتماع‌های مذهبی که ما از آن، به هیئت‌های مذهبی تعبیر می‌کنیم، یکی از مناسک مهم دین اسلام است (احمدی، ۱۳۸۴، ص ۱۶).

حوزوی و دانشگاهی، آن‌چنان که باید، به این موضوع نپرداخته است و همین، عامل برخی تحریف‌ها، بدعت‌ها و غلوها شده است؛ هرچند باوجود علمای دین، جلو بسیاری از این آسیب‌ها گرفته شده و درصد این آسیب‌ها را کاهش داده است. از طرف دیگر «باوجود پیوند بسیار قوی هیئت‌ها با توده مردم، این مراسم مذهبی هنوز در افکار عمومی جامعه، فقط به‌عنوان یک گروه و تجمع دینی با کارکردهای بسیار ابتدایی آن از جمله کسب ثواب و اجر الهی، تقرّب معنوی، برآورده شدن حاجات مستمعین و اقامه عزای اهل بیت و سیدالشهدا (علیه‌السلام) مطرح است. اگرچه این موضوع‌ها، جزء کارکردهای اساسی و لاینفک هیئت به‌شمار می‌روند» (احمدی، ۱۳۸۴، ص ۱۷). بنابر آنچه نوشته شد، در تعریف مختار از هیئت می‌توان گفت: «هیئت، اجتماع مؤمنانه‌ای اصیل و مؤثر است که با بهره‌گیری از فرصت شعور و شور حسینی، به امر خود معصومین (علیهم‌السلام) باید برای قرب الهی و احیاء امر ایشان حرکت کرده؛ و مامن و مأوایی برای گردهم‌آمدن مؤمنان باشد که به‌واسطه آن علاوه بر برکات معنوی، به رفع نیازهای آن‌ها نیز پرداخته شود»^۱.

روش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی - تحلیلی است و داده‌های آن به روش اسنادی و کتابخانه‌ای و با ابزار فیش‌برداری از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های مرتبط جمع‌آوری شده است.

یافته‌ها

بنابر تعریف مختار از هیئت، دو رکن از ارکان تعریف هیئت‌های مذهبی، بهره‌گیری از شعور و شور حسینی با استفاده از ظرفیت منبر و خطابه، مداحی، روضه‌خوانی و منقبت‌خوانی است که می‌تواند به‌عنوان عوامل زمینه‌ساز، تحوّل شناختی - معرفتی و

۱. تعریف مختار از هیئت، تعریفی است استخراج شده از چشم‌انداز یکی از هیئت‌های مذهبی (هیئت رایه‌الهدی یزد)؛ که با کمی تغییر و اضافه آورده شده است.

انگیزشی - عاطفی در انسان ایجاد کرده و عقل نظری و عملی افراد را شکوفا سازد. این ظرفیت‌ها که فرصتی ویژه و منحصر به فرد برای هیئت‌های مذهبی به‌شمار آمده، باید مدنظر هیئت‌های مذهبی قرار گیرد. این موضوع به چند دلیل حائز اهمیت است. نخست: تنها نهادی که از میان نهادهای اجتماعی، دولتی و مانند آن؛ توانسته است پیوند عمیقی میان منطق و عاطفه (عقل نظری و عقل عملی) ایجاد کند، هیئت‌های مذهبی است. رهبر معظم انقلاب در این زمینه می‌فرماید: «ارتباط معنوی میان ما و حسین (علیه‌السلام) یک ارتباط فکری و احساسی است؛ هم از لحاظ فکر ارتباط بین ما و حسین (علیه‌السلام) وجود دارد، و هم از لحاظ احساس و عاطفه. اگر این ارتباط فکری و احساسی وجود نمی‌داشت، این مجالس نمی‌توانست آن کاری را بکند که حالا می‌تواند بکند و در گذشته کرده است» (حسینی‌الخامنه‌ای، ۱۳۹۴، ص ۱۰۱)؛ دوم: مخاطب اصلی و غالب هیئت‌های مذهبی را، بیشتر نوجوانان و جوانان تشکیل می‌دهند، بنابراین (باتوجه به نامه ۳۱ نهج‌البلاغه) چون شخصیت آن‌ها در حال شکل‌گیری است، باید برای حضور و رشد و تعالی آن‌ها در هیئت‌ها، برنامه‌ریزی لازم صورت گیرد. البته این نکته به این معنا نیست که بزرگسالان و سالمندان در این‌گونه مجالس نیستند، بلکه حضور آن‌ها در کنار این نسل و در این برنامه‌ها، برای ایجاد فرایند انتقال تجربه‌ها، حائز اهمیت بود و به آن تأکید می‌شود و وجود آنان، چنان‌که در روایت‌ها نیز آمده، برای نسل جوان همراه با خیر و برکت است. سوم: حضور نسل جوان در این برنامه‌ها، به‌صورت خودجوش، ارادی و از روی شوق و میل باطنی بوده و هیچ اجبار و اکراهی برای حضور در این برنامه‌ها وجود ندارد، بنابراین براساس علم روان‌شناسی، چنان‌چه فرد براساس میل درونی خود، فرایند یادگیری را طی کند، گیرایی و به‌دل‌نشستن آن مطالب و معارف در ذهن و قلب وی، بیشتر و عمیق‌تر می‌شود.

هیئت‌های مذهبی «کار اصلی‌شان، احیاء امر اهل‌بیت (علیهم‌السلام) است. وظیفه هیئت‌ها به یک زبان دیگر، در این است که انسان، برای اینکه مسیر صحیح را انتخاب کند و قوای خودش را در آن راه بسیج کند و از آن استفاده کند، به دو چیز احتیاج دارد: یکی شناخت و

دیگری انگیزه احساسی» (مصباح یزدی، ۱۳۹۳، ص ۱۲). شناخت، که در تعریف هیئت از آن به «شعور» تعبیر شد و به تعبیر حاج آقا مجتبی تهرانی، «شعور دینی دادن، ایمنی‌بخش است» (تهرانی، ۱۳۹۱، ص ۲۶۸)، یعنی هرچه شعور دینی بالاتر برود، احتمال زیان دیدن کاهش می‌یابد؛ زیرا بیشترین ضربه‌هایی که جامعه اسلامی از زمان پیامبر تاکنون خورده است، ریشه در جهل و بی‌شعوری دینی داشته است. این موضوع از چنان اهمیتی برخوردار است که ملاک ارزش عمل محسوب شده و «در قیامت، مقامات معنوی بر محور شعور است. یعنی هرچه سطح شعور دینی بالاتر باشد، مقام معنوی انسان نیز بالاتر است» (تهرانی، ۱۳۹۱، ص ۲۷۳). ایشان با استناد به روایت‌ها، مصادیق شعور دینی را «معرفت»، «علم»، «فقه» و «تفکر» گفته و با تأکید فراوان روایت بر کسب شعور دینی، عبادتی که بدون شعور دینی باشد را بی‌ارزش تلقی کرده است که به یک نمونه روایت آن اشاره می‌شود: «سَكُنُوا فِي أَنْفُسِكُمْ مَعْرِفَهُ مَا تَعْبُدُونَ»؛ شعور نسبت به موجودی را که می‌خواهی پرستی، در جانت جاسازی کن؛ «حَتَّى يَنْفَعَكُمْ مَا تُحَرِّكُونَ مِنَ الْجَوَارِحِ بَعَادَهُ مَنْ تَعْرِفُونَ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۲۳) تا حرکت‌های بیرونی و جوارحی به شما سود بخشد. (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۷۵-۲۷۷). بنابراین نقش منبر و خطابه در این است که ضمن اینکه به موعظه و تقویت فضایل اخلاقی و ارائه الگو و اسوه می‌پردازد، باید سطح شعور دینی مردم را نیز بالا ببرد و نقطه ثقل را در شعور و بینش استوار سازد، نه صرف عمل.

پیش‌نیاز اساسی برای شکوفایی عقل نظری، آن است که علوم و معارفی که همگن با فطرت است، به‌عنوان علم مهمان، وارد عرصه ذهن انسان شود، که شکوفاگران عقل در این میان نقش ویژه‌ای دارند. هیئت‌های مذهبی برای آنکه بتوانند بر مستمعین و مخاطبان خود اثرگذار باشند و اندیشه و فکر آنان را - که در جای‌جای بحث، از آن به عقل نظری تعبیر شده است - شکوفا سازند، باید از ظرفیت عظیم و ناب «منبر و خطابه» استفاده کرده و باتوجه به دو اصل غنای محتوایی و ضابطه‌مندی، کارکردهای اصلی منبر که تبیین معارف، موعظه و ارائه الگو و اسوه به مستمعان است را رقم بزنند؛ آن زمان است که می‌توان گفت

منبر و خطابه، رسالت خود را ایفا کرده و توانسته بر ذهن مخاطب خود اثرگذار باشد تا منجر به شکوفایی عقل وی شود.

جدول ۱. نحوه عملکرد هیئت برای شکوفایی عقل نظری

نحوه	قالب: بهره‌گیری از ظرفیت منبر و خطابه
عملکرد	اصول: غنای محتوایی و ضابطه‌مندی منبر و خطابه
هیئت برای	کارکرد: تبیین معارف دینی، موعظه؛ و ارائه الگو و اسوه
شکوفایی	رسالت: اثرگذاری بر ذهن مخاطب؛ و شکوفایی عقل نظری

چنانچه غیر از آن چه گفته شد، در هیئت اتفاق بیفتد، یا از منفعت حاصله بی بهره مانده و یا در جاهایی نتیجه عکس می‌دهد. به‌عنوان نمونه؛ چنانچه منبر از غنای محتوایی برخوردار نباشد و یا به‌جای اینکه به مسائل روز بپردازد، مسائل غیر ضروری را تبیین کند، خروجی آن، بی بهره ماندن مخاطبان از منفعت حاصله را به‌دنبال دارد. و چنانچه در منبر و خطابه؛ سخنران یا منبری به‌جای الگوسازی، به خیال‌پردازی و اسطوره‌سازی بپردازد و یا با محتوای باطل و دروغین و بی‌اساس و سست، ذهن مخاطب را درگیر سازد، ضمن اینکه به شکوفایی عقل نظری وی نینجامیده، باعث شده تا مانع و حجابی بر خرد وی پوشانده شده و مانع از فهم حقیقت شود.

نقش هیئت در تحوّل و شکوفایی عقل عملی

باتوجه به پیوند عمیق عقل نظری و عقل عملی و نیازمندی هرکدام به یکدیگر؛ باید در عین حال که به شکوفایی عقل نظری، اهمیت داده می‌شود، شکوفایی عقل عملی نیز محور قرار گیرد. برای شکوفایی عقل عملی، باید سراغ از گرایش‌ها و عواطفی گرفت که ریشه در فطرت انسان داشته و با سرشت وی سازگار است.

قوی‌ترین گرایشی که با عواطف انسان سروکار داشته و ریشه در فطرت دارد، محبت امام حسین (علیه‌السلام) و عاشورا است. چون محمل بحث از امام حسین (علیه‌السلام) و عاشورا، هیئت‌های مذهبی است، این نهاد اجتماعی، اهمیتی ویژه پیدا می‌کند. هیئت‌های مذهبی، با درگیر کردن عواطف و احساس مستمعان، از عنصر استثنایی «مداحی» برای تحقق این هدف بهره برده و با ترسیخ معارف دین، اندیشه و شناخت عقلی را به باور قلبی پیوند زده و تولی و تبری را به‌عنوان فروع دین و اصول مذهب نهادینه می‌سازد.

جدول ۲. نحوه عملکرد هیئت برای شکوفایی عقل عملی

بهره‌گیری از ظرفیت مداحی	قالب:
ترسیخ معارف دینی؛ و تولی و تبری	کارکرد:
اثرگذاری بر قلب مخاطب؛ و شکوفایی عقل عملی	رسالت:

چنانچه مداحی در هیئت‌ها، از کارکرد و رسالت اصلی خویش فاصله گیرد و در آن، از معارف ناب استفاده نشود، رسالت عظیم و استثنایی مداحی، خدشه‌دار و بی‌اثر می‌شود و چنانچه با بدعت‌ها و رسوم مخرب، همچون قمه‌زنی و مانند آن همراه باشد، ضمن اینکه عقل انسان را شکوفا نمی‌کند، بلکه عکس آن اتفاق افتاده و نعمت هیئت، به نعمت تبدیل می‌شود.

پیشگیری از جرم؛ از طریق تحول عقل نظری و عقل عملی^۱

گفته شد که رویکردها و تقسیم‌بندی‌های مختلفی در عرصه پیشگیری از جرم ارائه شده است؛ هرکدام از این رویکردها، به تناسب شرایط و نیازهای جامعه، راهکاری ارائه کرده است. در این میان به نکته باید توجه شود. یکی، ناظر به تک‌بعدی پیش‌رفتن برخی از هیئت‌هاست که لازم است اشاره شود که چنانچه هیئت، بدون سخنران یا منبری و یا مداح

۱. نظر به اینکه عقل نظری، همان بینش مصطلح؛ و عقل عملی، همان گرایش مصطلح است، از واژه‌های بینش و گرایش استفاده شده است.

و روضه‌خوان باشد، ضمن این‌که کارکردهای بسیار مهم هر کدام محقق نمی‌شود، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز برخی از رفتارهای نابهنجار نیز باشد؛ چنان‌که در برخی از هیئت‌های کنونی نیز دیده می‌شود که برخی، هیئت را فضایی برای وقت‌گذرانی و به اصطلاح حال‌کردن خود می‌خواهند که نتیجه چنین نگاهی، ابتلای نسل جوان به برخی آسیب‌های اجتماعی همچون قلیان کشیدن و مانند آن است. باید توجه داشت که هیئت‌های مذهبی، به‌مثابه پرنده‌ای هستند که برای پرواز و به سعادت رسیدن، به دو بال نیاز دارد و از این جهت این نهاد اجتماعی، کانون پرورش عقل و انگیزش، منضم با هم است.

دوم، ناظر به متولیان و دست‌اندرکاران هیئت و حتی عام‌تر از آن، دیگر نهادهای اجتماعی و متولیان موضوع تربیت و رشد به‌ویژه درباره نوجوانان و جوانان است که باید بدانند از چه مرحله‌ای باید شروع کنند و تقدّم و تأخّر در اجرا را ملتفت باشند. عقل عملی، از این جهت که نقش محرک را برای عقل نظری ایفا می‌کند، بر آن اثرگذار بوده و «اگر کسی واقعاً از قید هوی و هوس برهد و به عقل عملی که همان اخلاص و محبت تام حق باشد، راه یابد؛ می‌تواند بخش‌های عقل نظری خود را هم کنترل کند. گرچه زیربنای مسائل عملی، همان مسائل نظری است، ولی طهارت روح، مسائل علمی را هم کاملاً تنظیم و تعدیل می‌کند» (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ص ۲۴۶)، از حیث تربیتی و عملیاتی ساختن برنامه‌ها، باید اصلاح عقل عملی را مقدم بر اصلاح عقل نظری دانست. این موضوع، هم در آیات قرآن کریم آمده و هم در آثار متفکران مسلمان. خداوند متعال در آیه ۲ سوره جمعه، تزکیه که ناظر به عقل عملی است را مقدم بر تعلیم کتاب و حکمت که همان عقل نظری باشد، دانسته و فرموده

۱. در این زمینه آیت‌الله مصباح یزدی نیز می‌فرماید: «هیئت‌ها فعالیت‌های زیادی دارند، اما فعالیت اساسی‌شان دو جور است: یکی برگزاری سخنرانی‌ها و دعوت از وعظ و خطبا که این‌ها بیشتر جنبه عقلانی و به بار آوردن معرفت است و دیگری مداحی و سینه‌زنی است که بیشتر عواطف را دارد. هر کدامش که نباشد؛ کار لنگ است؛ اگر معرفت نباشد، آدم کج می‌رود و سقوط می‌کند و اگر معرفت باشد ولی عامل حرکت نباشد، آدم چرت می‌زند و کاری انجام نمی‌دهد» (مصباح یزدی، ۱۳۹۳، ص ۱۳).

است «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ». علامه طباطبایی در تفسیر شریف خود، در تبیین این موضوع نوشته است که «در مقام تربیت، تزکیه مقدم بر تعلیم علوم حقّه و معارف حقیقیّه است.» (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۹، ص ۵۳۵). همچنین آیت‌الله مصباح یزدی نیز در این زمینه گفته‌اند «علم، معرفت و به‌کارگیری قوای عقلی و ابزار ادراکی، در مقام تهذیب و تزکیه نخستین گام است؛ اما در همین مرحله نیز مرتبه‌ای از تزکیه و تهذیب نفس حتی بر تحصیل علم مقدم است. تا انسان چنین قدرت روانی را به‌دست نیاورده باشد که بتواند بعضی از خواسته‌هایش را سرکوب کند و به‌طور موقت جلوی آنها را بگیرد، قادر نخواهد بود خود را به فکر کردن و اندیشه صحیح وادارد و از همین روی در پاره‌ای از آیه‌های قرآن، تزکیه پیش از تعلیم آمده است» (فقیهی به نقل از مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ص ۵۲-۵۳). بنابراین توجه به این نکته، می‌تواند انسان را از سردرگمی در مباحث مختلف نجات داده و به طریق احسن رهنمون سازد.

شریعت اسلام، برخلاف برخی از مکاتب فکری که اصالت را بر فرد و یا جامعه می‌دهند، اصالت را هم بر فرد و هم بر جامعه می‌دهد. اما باید توجه داشت که اساس بسیاری از آموزه‌های دینی، به فرد برمی‌گردد و عامل خودنگهداری در تمام عرصه‌های حیات بشری؛ از جمله اصلاح رفتارهای ناپه‌نجان، جلوگیری از کجروی‌ها و انحرافات اجتماعی در اصلاح درون و تقوا است. به‌عنوان مثال؛ امیر بیان، حضرت علی (علیه‌السلام) در خطبه ۱۹۸ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «همانا تقوا و ترس از خدا، داروی بیماری دل‌ها، روشنایی قلب‌ها و درمان دردهای بدن‌ها، مرهم زخم جان‌ها، پاک‌کننده پلیدی‌های ارواح و روشنایی‌بخش تاریکی چشم‌ها و امنیت در ناآرامی‌ها و روشن‌کننده تاریکی‌های شماس‌ها»^۱. بدین منظور؛ نخستین تعالیم اسلام، بر تعلیم و تزکیه افراد جامعه و ساختن انسان‌هایی است که از حیث

۱. «فَإِنْ تَقَوَّى اللَّهَ دَوَاءَ دَاءٍ قُلُوبِكُمْ وَبَصَرَ عَمَى أَفْئِدَتِكُمْ وَشِفَاءَ مَرَضِ أَجْسَادِكُمْ وَصَلَحَ فُسَادِ صُدُورِكُمْ وَطَهَّرَ دَنَسِ أَنْفُسِكُمْ وَجَلَاءَ [غَشَاءِ] عَشَا أَبْصَارِكُمْ وَآمَنَ فَرْعَ جَائِشِكُمْ وَضِيَاءَ سَوَادِ ظَلَمَتِكُمْ».

اعتقادی، اخلاقی و رفتاری تعادل لازم را دارا باشند. «ساختن چنین انسان‌هایی که رفتارهایی کنترل‌شده داشته باشند و از نوعی کنترل درونی برخوردار باشند، یکی از ایده‌آل‌های نظریه کنترل محسوب می‌شود که بدون وجود آن، کنترل‌های بیرونی به‌طور معمول بی‌نتیجه یا کم‌فایده خواهند بود» (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۴۰). همچنین جامعه‌شناسان غربی نیز نظام خودکنترلی طراحی کرده و در تبیین آن آورده‌اند که «به‌هیچ‌روی نمی‌توان آن‌دسته از نظام‌های کنترل اجتماعی را که تنها بر تشویق‌ها و تنبیه‌های بیرون متکی هستند، نظام‌هایی کارآمد محسوب کرد و جامعه فقط با تکیه بر نوعی ضمانت‌اجرای اخلاقی و درونی، می‌تواند افراد را به‌واقع به نظم پایبند سازد» (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۴۰)؛ بدین ترتیب؛ نظام کنترل، به خودکنترلی (کنترل درونی)، و نظارت و کنترل اجتماعی (کنترل بیرونی) تقسیم شده است.

نظر به اینکه غنی‌ترین آموزه‌های ناظر به خودکنترلی، در شریعت اسلام باعنوان تقوا و خویش‌داری اشاره شده است، به دو رکن از ارکان هیئت‌های مذهبی [منبر و خطابه و مداحی و مرثیه‌سرایی] پرداخته شد و با تبیین کارکردهای هرکدام، به نقش هریک از آن‌ها در پیشگیری از جرم اشاره شد هیئت‌های مذهبی، نهادی هستند که بر مبنای محبت و ولایت ائمه اطهار (علیهم‌السلام) تشکیل و سامان یافته است؛ حال اگر یکی از بال‌های هیئت، دچار آسیب یا شکست شود؛ به همان میزان، مخاطبان هیئت را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

به‌عنوان مثال یکی از ویژگی لازم مجالس هیئت، افزایش ایمان و معرفت دینی در مردم است. در چنین مجالسی باید از دین، نکاتی گفته شود که موجب ایمان و معرفت بیشتر در مستمع و مخاطب شود. یعنی سخنرانان و منبری‌ها، یک موعظه درست، یک حدیث صحیح، بخشی از تاریخ آموزنده درست، تفسیر آیه‌ای از قرآن یا مطلبی از یک عالم و دانشمند بزرگ اسلامی را در بیانات خود بگنجانند و به گوش شرکت‌کنندگان در این مجالس برسانند. اگر سخنران، مطلب سستی بگوید که نه فقط ایمان‌ها را زیاد نمی‌کند، بلکه به تضعیف ایمان مستمعان بپردازد، در این صورت ضمن اینکه هیئت‌های مذهبی از جلسه‌های یادشده به فواید و مقاصد

مدنظر نرسیده، به مخاطب خود نیز ضربه می‌زنند. همچنین ویژگی دیگری که در پژوهش حاضر به آن پرداخته شد، این است که مجالس هیئت باید محبت به اهل بیت (علیهم‌السلام) را زیاد کنند. اگر مستمع یا فرد بیرون از آن فضا، از لحاظ عاطفی به اهل بیت (علیهم‌السلام) نزدیک نشد، بلکه احساس دوری و بیزاری کرد، نه فقط چنین مجالسی فاقد یکی از بزرگترین فواید خود شده، بلکه به یک معنا، مضر هم بوده است. بنابراین؛ نمی‌توان ادعا کرد که تمام هیئت‌های مذهبی، در تحقق پیشگیری از جرم نقش ایفا می‌کنند، بلکه هیئت‌هایی می‌توانند در این موضوع مؤثر باشند که پایبند به اصول و ارزش‌ها بوده و از ظرفیت عظیم منبر و مداحی، بهترین بهره را می‌برند تا بینش و گرایش افراد را به سمت اهل بیت (علیهم‌السلام) سوق داده و عقل نظری و عملی آن‌ها، متحول و شکوفا شود.

بحث و نتیجه‌گیری

باتوجه به وجود جرم، انحراف و آسیب‌های اجتماعی و پیامدهای سوء آن بر زندگی افراد در جامعه، لازم است با این پدیده مبارزه و برنامه‌هایی پیشگیرانه برای جلوگیری از شیوع و همه‌گیر شدن آن طرح‌ریزی شود. تاکنون رویکردهای مختلف کیفری و غیرکیفری برای مقابله با پدیده‌های مجرمانه بکارگرفته شده است اما باتوجه به ناکارآمدی صرف رویکرد کیفری برای مقابله با آن، سیاست‌های غیرکیفری اهمیت دوچندان یافته است. در پیشگیری از جرم باید عوامل خطر و عوامل مقاومت‌زا را مدنظر قرار داده و برنامه‌های پیشگیرانه را با «ابتنای بر اصول و ارزش‌های جامعه» و «اقتضای آن برنامه‌ها با شرایط بومی هر جامعه» طرح‌ریزی و اجرا کرد. همچنین نظر به اینکه دولت‌ها و نهادهای دولتی به‌تنهایی نمی‌توانند آن‌طور که باید و شاید، برنامه‌ها و راهکارهای پیشگیرانه را عملیاتی و اجرایی سازند، لازم است تا نهادهای مردمی نیز در این موضوع مساعدت و مشارکت کنند.

پژوهش‌ها نشان می‌دهد که راهکارهای دینی، همواره آثار چشمگیری در زمینه مهار و کنترل جرم داشته و توجه اندیشمندان علوم اجتماعی و روانشناختی را به‌خود جلب کرده‌اند.

از جمله محورهایی که می‌توان درباره آثار دین و راهکارهای دینی برای پیشگیری از جرم و ایجاد و حفظ نظم اجتماعی برشمرد، معنادادن به زندگی، حمایت معنوی، ایجاد همبستگی، نظارت اجتماعی و مانند آن است که این محورها، حتی در اندیشه و آثار غیر مسلمانان نیز نمایان است. هیئت‌های مذهبی، که یک نهاد قدرتمند اجتماعی در مذهب تشیع است، در صورت التزام به اصول و ارزش‌ها، بستری برای پیاده‌سازی پیام (محتوا) در افراد بوده که با هدف انسان‌سازی؛ با بهره‌گیری از ظرفیت استثنایی دو رکن منبر و مداحی، می‌تواند عقل نظری و عملی مخاطبان و به‌ویژه نوجوانان و جوانان را که به تعبیر روایت، قلب آنان، آماده کشت بذر و پذیرش آن است؛ متحوّل و شکوفا کند. فرصت نابی که می‌تواند در تحوّل و شکوفایی عقول، نقش مؤثر ایفا کند، بهره‌گیری از فطرت و علوم فطری در این مسیر است. همان‌طور که در جدول ۳ آمده است، راهبرد پژوهش حاضر برای پیشگیری از جرم عبارت است از: «پیشگیری از طریق تحوّل و شکوفایی عقل نظری و عقل عملی»؛ که این راهبرد پیشگیرانه، ضمن اینکه به‌طور کامل منطبق بر انسان‌شناسی و ابعاد وجودی انسان است، قابلیت تطبیق بر فرهنگ بومی ایران اسلامی را نیز دارا است.

جدول ۳. راهبرد پیشگیری از جرم بر مبنای خودکنترلی

هدف غایی:	انسان‌سازی (بسترسازی پیاده‌شدن پیام در افراد)
شیوه:	شکوفایی و تحوّل در عقل نظری و عقل عملی فرد
رویکرد:	رشد و تربیت فرد
فرصت ناب:	پیوند زدن عقل نظری و عقل عملی با فطرت

همچنین می‌توان بر مبنای کنترل اجتماعی نیز به این موضوع نگریست. بر این اساس هیئت‌های مذهبی با به‌کارگیری رکن سوم خود (مدیریت هیئت)، هدفی فراتر از انسان‌سازی؛ یعنی تقویت بنیان‌های جامعه (جامعه‌سازی) داشته که با آن زمینه پیاده‌سازی پیام (محتوا) در جامعه ایجاد شده و با بهره‌گیری از «تشکیلات هیئت»، سعی در فرهنگ‌سازی در جامعه دارند. فرصت نابی که در این قسمت، در دسترس این نهاد اجتماعی

است، «نظام خادمی» است. بدین ترتیب؛ هیئت‌های مذهبی می‌توانند با بهره‌گیری از تشکیلات و اجرای این نظام، دارای نفوذ و تأثیر اجتماعی شده و در بهینه‌سازی اوقات فراغت و ایجاد همبستگی اجتماعی و رفاقت بین آنها اثرگذار باشند.

جدول ۴. پیشگیری از جرم بر مبنای کنترل اجتماعی

هدف غایی: جامعه‌سازی (زمینه‌سازی پیاده‌شدن پیام در جامعه)	پیشگیری از جرم در
شیوه: پیاده‌سازی نظام خادمی در هیئت	هیئت‌های مذهبی
رویکرد: فرهنگ‌سازی در جامعه	(بر مبنای کنترل اجتماعی)
فرصت ناب: بهره‌گیری از تشکیلات هیئت	

بدین ترتیب؛ با توجه به اینکه مقابله با پدیده مجرمانه، نیازمند اشاره به نام پیشگیری از جرم نیست و باید در عمل، با برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت، به این هدف مهم رسید؛ هیئت‌های مذهبی می‌توانند با التزام به اصول و مبانی، رویکرد خودکنترلی و کنترل اجتماعی را در مخاطبان خود به‌ویژه نوجوانان و جوانان ایجاد کنند تا ضمن شکوفایی و تحول در عقل نظری و عملی آن‌ها، نظام خادمی در هیئت پیاده شده و با رشد و تربیت افراد در جامعه، فضای جامعه نیز از گزند برخی انحرافات و آسیب‌ها، مصون بماند.

نمودار ۱. روند تحقق پیشگیری از جرم از طریق هیئت‌های مذهبی

سخن پایانی آن‌که هیئت‌هایی که ملتزم به مبانی و اصول هستند را با دو نگاه می‌توان نگریست: یکی نگاه حداقلی و دیگر نگاه حداکثری. در نگاه حداقلی، هیئت یک

خرده‌فرهنگ هم‌نوا و مثبت است و از آن فقط توقع می‌شود که انسان به‌هنگار تربیت کرده و در خدمت جامعه قرار دهد؛ اما در نگاه حدّ اکثری، هیئت نهاد قدرتمند اجتماعی و مردمی است که ضمن اینکه انسان به‌هنگار تربیت می‌کند، از یک جهت انسان را به فطرت خویش نزدیک کرده و در شکوفایی استعدادها و ظرفیت‌های او قدم برمی‌دارد و از جهت دیگر نسبت به جامعه خود بی‌توجه نبوده و با ارائه خدمات اجتماعی مختلف، جامعه را نیز از برکات خود بهره‌مند می‌سازد.

براساس یافته‌های پژوهش برخی پیشنهادها ممکن است راهگشا باشد از جمله این‌که: یکم) ناظر به مقوله پیشگیری از جرم؛ به دست‌اندرکاران و پژوهش‌گران توصیه می‌شود که با توجه به رویکرد این پژوهش که پیشگیری از جرم را از طریق شکوفایی و تحوّل در عقل نظری و عملی در نظر گرفت و تبیین کرد، بسترهای پیاده‌سازی برای تحقق این رویکرد شناسایی و عملیاتی شود. بدین منظور می‌توان از ظرفیت عظیم نهادهای اسلامی و مردمی که می‌توان برخی از آن‌ها همچون هیئت‌های مذهبی را نهاد اجتماعی هم‌تلقی کرد، استفاده کرده و با ارائه برنامه‌ها و رویکردهای پیشگیرانه؛ آن‌ها را حمایت و پشتیبانی کرد.

دوم) پیشنهاد دوم ناظر به مسئولان و پژوهش‌گران هیئت‌های مذهبی است مبنی بر این که از ظرفیت عظیم نهاد قدرتمند هیئت‌های مذهبی بهره‌برده و سعی در تحقق تمام کارکردهای آن داشته باشند. بنابر تقریرات آیت‌الله آقامجتبی تهرانی، انسان به‌طور معمول در چهار محیط خانوادگی، آموزشی، رفاقتی و شغلی تربیت شده و ساخته می‌شود. از بین این محیط‌های چهارگانه، ایشان قوی‌ترین پیوند از نظر رفتاری و گفتاری را پیوند رفاقتی؛ و قوی‌ترین و اثرگذارترین محیط را محیط آموزشی دانسته‌اند. هیئت‌های مذهبی؛ می‌توانند با برنامه‌ریزی و تدوین نقشه راه، محوری قلمداد شود که در آن خانواده‌ها، گروه همسالان و دوستان، و مدرسه‌ها مدار آن را تشکیل می‌دهند. به‌عنوان مثال؛ می‌توان با رویکرد خانواده‌محوری در هیئت، برنامه ملاقات‌ها و اردوهای خانوادگی، توانمندسازی خانواده‌ها از طریق برگزاری کارگاه‌های مشاوره، طرح خادمی خانوادگی و مانند آن را سامان داد؛ و یا

با رویکرد مدرسه‌محوری، هیئت را به فراخور نیاز و نحوه همکاری، در مدارس تشکیل داد؛ و یا با رویکرد رفاقت‌محوری، ارتباط هیئت با مسجد را فعال کرده و با اجرای طرح‌های مختلف همچون برنامه مرشد نوجوان (مربی)، اردوهای تفریحی و زیارتی و مانند آنها، زمینه ارتباط فرد با مسجد و هم‌نوعان خود را فراهم کنند.

نمودار ۲. محوریت هیئت بر مدار خانواده، همسالان و مدرسه

سوم) ناظر به پژوهش‌گران مبنی بر اینکه موضوع‌های اسلامی و اجتماعی بسیاری وجود دارد که هنوز بررسی نشده است. به تعبیر شاعر (حمید مصدق) که می‌گوید: «من اگر برخیزم، تو اگر برخیزی، همه بر می‌خیزند؛ من اگر بنشینم، تو اگر بنشینی، چه کسی برخیزد؟» به پژوهش‌گران توصیه می‌شود از سختی کار هراسی نداشته و با توکل و توسل؛ راه‌های پر پیچ‌وخم را بر خود و دیگران هموار سازند.

سپاسگزاری

پژوهشگران بر خود لازم می‌دانند از همکاری و مساعدت اساتید و کارکنان دانشگاه شهید بهشتی که برای انجام پژوهش حاضر همکاری کردند، تشکر و قدردانی کنند.

منابع

- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴). *تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه وآله*. قم: جامعه مدرسین.
- احمدی، ابوالفضل. (۱۳۸۴). بررسی جامعه‌شناختی رابطه سبک زندگی و هیئت‌های مذهبی. *نشریه علمی تخصصی شورای عالی انقلاب فرهنگی*، ۹(۸۳)، صص ۱۰-۴۱.
- بخشایش، علیرضا. (۱۳۷۹). *روان‌شناسی عمومی*. یزد: انتشارات یزد.
- بستانی، فواد افرام. (۱۳۷۰). *المنجد الابدیدی*. رضا مهیار، مترجم. تهران: اسلامی.
- تهرانی، مجتبی. (۱۳۹۱). *ادب الهی (کتاب دوم: مبانی تربیت)*. تهران: موسسه فرهنگی پژوهشی مصابیح الهدی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). *حکمت علوی*. قم: اسرا.
- جوان جعفری، عبدالرضا. (۱۳۹۱). *رهنمودهای عملی پیشگیری از جرم*. تهران: نشر میزان.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴). *هدایه الیه الی أحكام الأئمه علیهم السلام*. جلد ۱. مشهد: آستان قدس رضوی.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۳). *دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری*. ۲۷/۱۲/۱۳۸۳.
- خسروشاهی، قدرت‌الله. (۱۳۹۳). *پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآن*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- شوشتری، شیخ جعفر. (۱۳۹۱). *الخصائص الحسينیه*. صادق حسن زاده، مترجم. قم: آل علی (علیه السلام).
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۳). *المیزان (دوره ۲۰ جلدی)*. جلد ۱۹. تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- فقیهی، سیداحمد. (۱۳۹۲). *روش‌های تربیت اخلاقی در المیزان*. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- کوهی اصفهانی، کاظم. (۱۳۸۶). *واکاوی آموزه‌های اسلامی در زمینه پیشگیری از بزهکاری (براساس مدل جرم‌شناسی)*. دانشگاه علوم اسلامی رضوی. مشهد.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳). *بحار الأنوار*. جلد ۱. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- محمدنسل، غلامرضا. (۱۳۹۱). *راهنمای کارگاه علمی-کاربردی مدیریت پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی*. تهران: نشر میزان.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۳). *عقل و احساس در هیئت*. فانوس - در جستجوی هیئت تراز انقلاب اسلامی -، ۱۳۹۳(۱۳)، صص ۱۵-۳.
- معمدی کاشانی، سیدحسین. (۱۳۷۹). *عزاداری سنتی شیعیان در بیوت علما و حوزه‌های علمیه و کشورهای جهان*. جلد ۲. قم: عصر ظهور.

- موسوی الخمینی، روح الله. (۱۳۶۰). حفظ نظام جمهوری اسلامی (بیان وظایف روحانیت)، ۰۴/۰۸/۱۳۶۰.
- موسوی الخمینی، روح الله. (۱۳۸۵). صحیفه امام. جلد ۱۷. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۹۰). جزوه مباحثی در علوم جنایی. تقریرات درس جرم‌شناسی. دانشگاه شهید بهشتی.

